

Atbildes raksts Mārim Lejam – daži iebildumi par jautājumiem, kas skar tiesu kompetenci apsūdzības trūkumu novēršanā

Mg. iur. Egons Rusanovs

zvērināts advokāts (Zvērinātu advokātu birojs «Rusanovs & Partneri»)

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Pirmais raksts. Ievads.

Divos savstarpēji saistītos rakstos periodiskajā izdevumā “Jurista vārds”¹ Māris Leja uzdevis retorisku jautājumu: vai “[t]rūkumi apsūdzībā [...] prokurora pieļauto kļūdu dēļ [...] ļauj ignorēt citus [netiek precizēts kādus – autora piezīme] kriminālprocesa principus un vainīgā persona atbrīvojama no soda, ja izmeklēšanas rezultāti (netiek precizēta process stadija – autora piezīme), liecina, ka apsūdzētais ir vainīgs? (netiek norādīts, kuram tā šķiet – autora piezīme). Tālāk ne bez zināmas skaudības piedevas tiek rasta atbilde – izrādās tādās progresīvās valstīs kā Vācija, Austrija un Šveice esot “rasts risinājums, kā iztiesāšanas gaitā novēršama lielākā daļa trūkumu, turklāt neatkarīgi no prokurora viedokļa”², proti, vienkāršoti sakot, šajās valstīs prokurora kļūdas izlabojot tiesa, par to vienīgi informējot un uzklausat apsūdzēto. Vēstījums ir nepārprotams: kādēļ joprojām tā nenotiek Latvijā?

Neraugoties uz turpmāko zināmu kritikas piedevu, tomēr jāizsaka patiesa cieņa un atzinība ne tikai nopietnam procesuālajam –, bet šoreiz arī publiski pausto teorētisko uzskatu oponentam M. Lejam, kurš nevairījās atklāti paust savu viedokli svarīgos kriminālprocesuālos jautājumos, tādējādi rosinot patiešām svarīgu un vērtīgu diskusiju. Arī profesionālā saskarsme ar M. Leju līdz šim nav nekad raisījusi ne mazākās šaubas par pēdējā deklarētajiem personīgajiem principiem – rīkošanos tā, lai vēlāk pašam par sevi nebūtu jākaunas, zināšanu pielietošanu tikai godīgu un taisnīgu mērķu sasniegšanai u.c.³

¹ Leja M. Tiesas kompetence apsūdzības trūkumu koriģēšanā. Jurista Vārds, 06.03.2012., Nr. 10, 16.-24. lpp.; Leja M. Latvijas tiesu kompetence apsūdzības trūkumu novēršanā. Jurista Vārds, 20.01.2015., Nr. 3, 8.-16. lpp.

² Leja M. Tiesas kompetence apsūdzības trūkumu koriģēšanā. Jurista Vārds, 06.03.2012., Nr. 10, 16. lpp.

³ Nedēļas jurists: Māris Leja. Jurista Vārds, 27.03.2012, Nr. 13, 2. lpp.

Tomēr minētajos rakstos paustie priekšlikumi, būtībā aicinot paplašināt Latvijas tiesu kompetenci apsūdzības trūkumu novēršanā, šī raksta autoram šķita jau pārāk diskutabli un, mazākais, pārsteidzīgi.

Tematu, kas veltīts sekām, kādas mēdz iestāties, ja Kriminālprocesa likums (turpmāk – KPL) tiek veidots pēc Vikipēdijas principa, autors daļēji jau bija aizkāris iepriekš⁴. Tad patiešām gluži kā pie zviedru galda nereti notiek pašapkalpošanās pēc sirds patikas.

Arī konkrētajā gadījumā, rūpīgi izlasot abus rakstus, diemžēl jāsecina, ka M. Leja, iespējams, pieļāvis vairākas būtiskas metodoloģiskās kļūdas: ignorējis Latvijā pastāvošās tiesu varas pamatnostādnes, visnotaļ maldinoši pamatojis rakstos izteiktās atziņas ar ārvalstu judikatūras piemēriem un visbeidzot, nepamatoti vienkāršojot problēmu loku, pārlietu šauri interpretējis apsūdzētā tiesību uz aizstāvību pārkāpuma un apsūdzētā stāvokļa pasliktināšanas jēdzienu saturu.

Tāpat M. Leja ignorējis arī kriminālprocesuālo tiesību doktrīnas viedokli šajā jautājumā: “*strikti atzīstams, ka tiesa nav tiesīga pati papildināt, precizēt vai citos veidos procesuāli “uzlabot” apsūdzību – pretējā gadījumā notiktu procesuālo pilnvaru nodalīšanas principa pārkāpums*”⁵, taču nebija uzskatījis par nepieciešamu iesaistīties polemikā, lai šīs atziņas atspēkotu. Jāatzīmē, ka citviet, lai pamatotu sava viedokļa pareizumu, tas nav traucējis atsaukties uz šo pašu avotu⁶, atzīstot to par gana labu (tekstā: *līdzīgu*) esam.

Ievērojot kaut vai tiesību doktrīnas atziņas, nerodas ne mazākās šaubas, ka M. Lejas pagaidām hipotētiskā vīzija pašreizējās Latvijas kriminālprocesuālās kārtības kontekstā ir pilnīgi aplama, kas līdz ar to no dienas kārtības noņem arī jebkādu teoretizēšanu par to, vai šāda tiesas rīcība būtu vai nebūtu tiesību uz aizstāvību pārkāpums vai apsūdzētā stāvokļa pasliktināšana. Taču arī tikpat hipotētiskā atbilde skanētu ļoti vienkārši: procesuālo pilnvaru pārkāpums, lai jebkādu iemeslu dēļ pārkāptu procesuālo vienlīdzību kāda no procesa dalībnieka (šajā gadījumā valsts apsūdzības uzturētāja) interesēs, būtu cita procesa dalībnieka (šajā gadījumā apsūdzētā) tiesību uz taisnīgu tiesu (tātad tajā skaitā uz aizstāvību) pārkāpums un pašsaprotami vienlaicīgi viņa kā procesa vienlīdzīga dalībnieka (šajā gadījumā apsūdzētā) stāvokļa pasliktināšana. Turklāt – vēl neņemot vērā dažādu iemeslu dēļ vēsturiski izveidojušās apsūdzētā aizstāvības priekšrocības (privilēģijas) iepretim apsūdzētājam (piemēram, pierādīšanas nasta gulst uz apsūdzētāju u.c.) jeb *favor defensionis*⁷ (lat.)⁸.

⁴ Rusanovs E. Latvijas kriminālprocesa doktrīnas avotu meklējumos. Jurista Vārds, 06.01.2015, Nr. 1, 28.–35. lpp.

⁵ Meikališa Ā. Tiesas pilnvaras apsūdzības tiesiskajā izvērtēšanā tiesvedības laikā. Grām.: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 612. lpp.

⁶ 20. un 21. atsauce: Leja M. Latvijas tiesu kompetence apsūdzības trūkumu novēršanā. Jurista Vārds, 20.01.2015., Nr. 3, 15.lpp.

⁷ Lieberwirth R. Latein im Recht. 3.durchges. Aufl. Berlin. München: Die Wirtschaft GmbH, 1993, S. 120.

M. Leja visai kritiskus (un, šķiet, nepelnītus) vārdus veltījis Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmumos sastopamajai argumentācijai jautājumos, kas saistās ar KPL 455. panta trešās daļas piemērošanu (“[t]iesa var atzīt par pierādītiem no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus, ja ar to nepasliktinās apsūdzētā stāvoklis un netiek pārkāptas viņa tiesības uz aizstāvību”⁹). Lejasprāt, lēmumos norādītajiem secinājumiem ne vienmēr esot pienācīga argumentācija.

Turpat tālāk (acīmredzot, lai šos defektus novērstu), M. Leja piedāvā, spriežot pēc tā, ka nav izdarītas atsauces uz citu avotu, pats savas oriģinālās definīcijas, ar tiesību uz aizstāvību pārkāpumu saprotot gadījumus, kad “apsūdzētajiem iztiesāšanas gaitā nebija pamats rēķināties ar to, ka tiesa varētu grozīt nodarījuma faktiskos apstākļus, bet, apzinoties to, viņš būtu aizstāvējies citādi, nekā to darījis faktiski”¹⁰, bet ar apsūdzētā stāvokļa pasliktināšanu gadījumus, kad “par pierādītiem atzīti faktiskie apstākļi, kas atstāj ietekmi uz soda bargumu”¹¹.

Savukārt piedāvātās definīcijas, it īpaši, jau spriežot pēc M. Lejas pēdējā raksta “Latvijas tiesu kompetence apsūdzības trūkumu novēršanā”¹² konteksta, jau varētu kalpot kā teorētiskais pamatojums tam, “ko [gadījumā, ja “trūkumi apsūdzībā ir radušies prokurora vainas dēļ”] var darīt tiesa”¹³.

Vispirms uzreiz jāatrunā, ka tamlīdzīga apsūdzētā tiesību uz aizstāvības pārkāpuma un apsūdzētā stāvokļa pasliktināšanas satura interpretācija šī raksta autoram šķiet neadekvāti šaura un tādēļ jau vien – nepamatota.

Pilnīgs skaidrs ir arī tas, ka Latvijā pavisam droši un vismaz pagaidām *apsūdzētajiem iztiesāšanas gaitā ir pamats rēķināties* ar to, ka saskaņā ar likuma “Par tiesu varu” 1. panta ceturto daļu un 3. panta otro daļu iztiesāšana tiesā notiks likumā noteiktajā procesuālajā kārtībā, ievērojot visas taisnīguma prasības.

Turklāt piedāvātie visnotaļ musinošie aicinājumi, kas būtu jādara tiesai prokuroru pieļauto juridisko kļūdu dēļ, radīja iespaidu, ka arī pašam M. Lejam īsti (vismaz šobrīd) nav skaidra vīzija jeb koncepts, kā šo ieceri realizēt.

Vienlaikus gan viņš izteicis gluži vai pravietisku vīziju, ka attiecīgo tiesisko regulējumu “*agrāk vai vēlāk likumdevējs [tik un tā] būs spiests pārskatīt no jauna*”¹⁴. Tiesa gan, tālāk nepaskaidrojot tik

⁸ Sal. Смирнов А. Модели уголовного процесса. Санкт-Петербург: “Наука”, 2000, с. 43.

⁹ Leja M. Latvijas tiesu kompetence apsūdzības trūkumu novēršanā. Jurista Vārds, 20.01.2015., Nr. 3, 11.-12. lpp.

¹⁰ Turpat, 10. lpp.

¹¹ Turpat, 11. lpp.

¹² Leja M. Latvijas tiesu kompetence apsūdzības trūkumu novēršanā. Jurista Vārds, 20.01.2015., Nr. 3, 8.-16. lpp.

¹³ Turpat, 9. lpp.

¹⁴ Turpat, 13. lpp.

strikta pārliecības iemeslus. Savukārt šī raksta autora ieskatā, visai šauri koleģiālā apsūdzības uzturētāju lokā apspriestas atsevišķas profesionālās neveiksmes (“[t]iesas vairākkārt apsūdzētos attaisnojošas tāpēc, ka būtiska kaitējuma apraksts atzīts par nepietiekamu detalizētu”¹⁵) nebūtu visai pārliecinošs iegants, lai tamlīdzīgas vilšanās par šķietami “netaisnīgo krimināltiesisko attiecību noregulējumu” (“[a]attaisnojot apsūdzības trūkumu dēļ, pilnībā tiek ignorēti principi, ko paredz KPL 1. pants”¹⁶) kļūtu par pamatu tiesu varas vispārīgo noteikumu, jau pietiekoši stabilas tiesu prakses un pašreizējās Latvijas kriminālprocesuālo tiesību doktrīnas revidēšanai. Daudz ko arī pasaka apstākļi, ka KPL 1. pantā M. Leja saskatījis vienīgi divus principus – “efektīva Krimināllikuma normu piemērošanas nodrošināšana” un “krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulēšana”, nepiebilstot, “bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē”.

Jāpiekrīt, ka par efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanas nodrošināšanu patiešām vispirms būtu jā rūpējas prokuroram. Taču tas vienlaicīgi arī sniedz atbildi par retoriskā jautājuma, kas ir taisnīgs, kritēriju (atskaites punktu) konkrētajās publikācijās. No paša rakstu konteksta var vienīgi secināt, ka par šo kritēriju M. Leja izraudzījies pašu apsūdzības uzturētāju nereti nesatricināmi absolutizēto pārliecību par personas vainīgumu (lasi: sava viedokļa nemaldīgumu), kuras dēļ vien, neraugoties ne uz kādiem trūkumiem apsūdzībā, attiecīgās personas būtu par katru cenu notiesājamas.

Ņemot vērā rakstā atrodamās daudzās atsauces uz Vācijas tiesu judikatūru, vietā būtu norādīt, ka arī saskaņā ar šīs valsts kriminālprocesuālo tiesību doktrīnu, kriminālprocesa mērķis nav apsūdzētā atmakošana par katru cenu.¹⁷

Tāpat apšaubāmi, vai objektīvi taisnīguma kriminālprocesā kritēriji ir sameklējami lietas iznākumā ieinteresēto procesa dalībnieku galvās. Šie kritēriji drīzāk tad būtu meklējami pašā lietas izskatīšanas procedūrā kā būtiskā materiālā taisnīguma sastāvdaļā¹⁸, jo tiesības uz procesuālo taisnīgumu moderno cilvēktiesību katalogā kā viena no materiālajām cilvēktiesībām tiesiskā valstī ir kļuvusi par pašvērtību¹⁹.

¹⁵ Leja M. Latvijas tiesu kompetence apsūdzības trūkumu novēršanā. Jurista Vārds, 20.01.2015., Nr. 3, 8. lpp. Sal., piemēram, 2013. gada 30. janvāra Latvijas Republikas Augstākā tiesas lēmums krimināllietā Nr. SKK-26/2013 [npublicēts].

¹⁶ Leja M. Latvijas tiesu kompetence apsūdzības trūkumu novēršanā. Jurista Vārds, 20.01.2015., Nr. 3, 13. lpp.

¹⁷ Sal. Strafprozessordnung. Beck'sche Kurz Kommentare. Erl. von Dr. L. Meyer-Gofner und Dr. B. Schmitt. Band 6, 56., neu bearb. Aufl. München: Verlag C.H. Beck, 2013, S.1.

¹⁸ Sal. Ibid, S.3.

¹⁹ Sal. Levits E. Par administratīvā procesa vietu un funkcijām Latvijas tiesu sistēmā. No: Administratīvais process: likums, prakse, komentāri. Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2005, 35. lpp.

“Attaisnojoša sprieduma taisīšana nepareizas nodarījuma juridiskās kvalifikācijas dēļ neizriet nedz no KPL rakstūtām normām, nedz no KPL principiem”²⁰, turpretim ietiepīgi ir pilnīgi pārliecināts M. Leja. Arī šis kategoriskais secinājums visdrīzāk ir pārsteidzīgs.

Vispirms jāatgādina, ka M. Lejas pieminētie principi nav vienīgie kriminālprocesa pamatprincipi, kā arī principu līmeņa nozīmi zaudējuši iztiesāšanas vispārīgie noteikumi²¹, kas būtu noteikti ņemami vērā jebkādu KPL normu interpretācijā. Tomēr viņš piemin vien KPL 17. pantu “Procesuālo funkciju nodalīšana” un 20. pantu “Tiesības uz aizstāvību”, faktiski tos pretnostatot KPL 1. pantam (“Kriminālprocesa likuma mērķis”), kas izpaužas piedāvājumā meklēt kaut kādu balansu paša iedomātai disharmonijai, proti, lai “*būtu iespējams respektēt KPL 1. panta principus.*” Arī šāda argumentācijas tehnika izraisa zināmus iebildumus. Par KPL 17. panta interpretācijas neatbilstības tiesību doktrīnas atziņām jau tika minēts iepriekš.

Taču nav arī saprotams, kādēļ netiek izteikta nepieciešamība ņemt vērā arī citus svarīgus kriminālprocesa principus, piemēram, kaut vai KPL 15. pantā garantētās tiesība uz lietas izskatīšanu taisnīgā tiesā ar visām no tā izrietošajām konsekvencēm, vai arī KPL 19. panta trešajā daļā noteikto, ka “[v]īšas šaubas par vainu, kuras nav iespējams novērst, jāvērtē par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību” u.c.

Jau minētajos Vācijas kriminālprocesuālo tiesību doktrīnas avotos kriminālprocess tiek salīdzināts ar «praktiskajām konstitucionālajām tiesībām»²² (Kriminālprocesa likuma normas nedrīkst pārkāpt konstitucionālās normas). Līdz ar to jāpiekrīt, ka, pirmkārt, kriminālprocesa likuma normu interpretācijai jābūt saskaņā ar pamatlikumu²³ un, otrkārt, atsevišķus pamatprincipus nedrīkstētu izmantot konkrētu kriminālprocesa normu vietā, kuras turklāt pašas izriet no šiem principiem.²⁴

Visbeidzot zinošam un profesionālam prokuroram, kāds viennozīmīgi un bez jebkādas ironijas piedevas patiešām arī ir M. Leja, nebūtu jāraizējas par hipotētiskiem (taču diemžēl jāsecina – pietiekoši sistemātiskiem) “apsūdzības trūkumiem”, kurus tad, Lejasprāt, būtu jānovērš tiesai, tādējādi par katru cenu notiesājot apsūdzēto, jo šāda minēto divu rakstu iespējamās motivācijas reputācija varētu mest ēnu tajos teiktā objektivātei.

Iebildumus šī raksta autoram izraisīja viedokļa pamatojums, kas jāatzīst varētu samulsināt daudzus lasītājus un nereti arī procesuālos pretiniekus dažādās tiesvedības, ar visai plašām

²⁰ Leja M. Latvijas tiesu kompetence apsūdzības trūkumu novēršanā. Jurista Vārds, 20.01.2015., Nr. 3, 16. lpp.

²¹ Sal. Meikališa Ā. Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa veidi, uzbūves raksturojums un pamatprincipi. Grām.: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 48. lpp.

²² Strafprozessordnung. Beck'sche Kurz Kommentare. Erl. von Dr. L. Meyer-Gofner und Dr. B. Schmitt. Band 6, 56., neu bearb. Aufl. München: Verlag C.H. Beck, 2013, S.1.

²³ Sal. Ibid.

²⁴ Sal. Ibid, S.4.

atsaucēm uz Vācijas, Austrijas un Šveices tiesu praksi, kā arī – Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru²⁵ (turpmāk – ECT) tā iemesla dēļ, ka vienlaicīgi tika ignorētas būtiskas (pat principiālas) atšķirības Latvijas un minēto valstu kriminālprocesuālajā kārtībā lietu izskatīšanā tiesā.

Arī pati M. Lejas atsevišķu teorētisko atziņu “saskaņa” ar dominējošo viedokli [Eiropas Padomes] Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencijas²⁶ (turpmāk – Konvencija) interpretācijas jomā (“[š]āds (lasīt: mans – M. Lejas) viedoklis sakrīt ar Eiropas Cilvēktiesību tiesas [...] judikatūru”²⁷) varētu būt visnotaļ maldinoša. Nedrīkstētu tomēr aizmirst, ka Konvencijā ir atspoguļoti vienīgi minimālie standarti, kurus būtu jānodrošina dalībvalstīm. Tātad tas neliedz, vadoties no konkrētās dalībvalsts kriminālprocesuālās kārtības īpatnībām, tām pašām noteikt šos standartus augstākā līmenī. Pēdīgi pavisam dīvaini šķistu, ja kādai nacionālajai valstij rastos pienākums savā kriminālprocesa likumā noteiktās jebkādas apsūdzētā tiesības (tajā skaitā paša “valsts pārspēka” pār apsūdzēto personu dažādos kompensējošos mehānismus) reducēt vienīgi tādēļ, ka ECT judikatūra par atbilstošu Konvencijai būtu atzinusi kādas citas valsts tiesisko regulējumu, kurš savukārt minētās tiesības (acīmredzot jau pilnīgi citu, tikpat labi dibinātu iemeslu dēļ) paredz mazākā apjomā.

Taču visbūtiskākos pārmetumus, autora ieskatā, izpelnās apstākļi, ka M. Leja, izdarot daudzās atsauces, vienlaicīgi nebija padziļināti analizējis viņa paša minēto valstu kriminālprocesuālo kārtību un secīgi to rūpīgi nesalīdzināja ar konkrēto vēsturiski izveidojušos jaukta tipa leģislatīvo kriminālprocesuālo formu (tiesvedības režīmu)²⁸ Latvijā. Ignorējot ne tikai būtiskas (pat principiālas) atšķirības krimināllietu izskatīšanas²⁹ kārtībā tiesā minētajās valstīs (Vācijā, Austrijā, Šveicē), no vienas puses, un Latvijā, no otras puses, bet pat šo valstu starpā, abos rakstos, iespējams, iezagās pietiekoši būtiska kļūda, proti, Latvijas kriminālprocesā atšķirībā no Vācijas, Austrijas un Šveices lietas izskatīšanā tiesā **nav nostiprināts objektīvās izmeklēšanas princips**. Ja tas tiek ignorēts, lasītājam patiešām varētu rasties iespaids (un, autoraprāt, M. Leja šo

²⁵ Piemēram, M. Lejas rakstā “Tiesas kompetence apsūdzības trūkumu koriģēšanā” (Jurista Vārds, 06.03.2012., Nr. 10, 16.-24.lpp) autors saskaitīja 65 tamlīdzīgas atsauces uz Vācijas, Austrijas un Šveices dažāda līmeņa tiesu praksi, savukārt, rakstā “Latvijas tiesu kompetence apsūdzības trūkumu novēršanā” (Jurista Vārds, 20.01.2015., Nr. 3, 8.-16.lpp.) – 6 šādas atsauces, kā arī 9 atsauces uz ECT judikatūru.

²⁶ Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencija. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr.143/144 (858/859), 13.06.1997.

²⁷ Leja M. Latvijas tiesu kompetence apsūdzības trūkumu novēršanā. Jurista Vārds, 20.01.2015., Nr. 3, 15. lpp.

²⁸ Са. Смирнов А. Модели уголовного процесса. Санкт-Петербург: Наука: Альфа, 2000, с. 132.

²⁹ Autors apzināti lieto jēdzienu “lietas izskatīšana” un nevis “lietas iztiesāšana”. Vispirms jau pats M. Leja aicina apsūdzības juridiskā derīguma jautājumus pēc analogijas ar Kriminālprocesa likuma 486. panta pirmās daļas otro punktu apsvērt jau krimināllietas sagatavošanas iztiesāšanai stadijā, kas nozīmē, ka gribot negribot jārunā par visu lietas izskatīšanas posmu kriminālprocesā, tātad – ne tikai par lietas iztiesāšanu pirmās un apelācijas instances tiesā. Arī kasācijas instances tiesa izskata nevis iztiesā lietu (tajā skaitā, “neizvērtē pierādījumus lietā no jauna”). Visbeidzot arī likuma “Par tiesu varu” 25. panta pirmajā daļā *expressis verbis* norādīts, ka “[p]uses lietas izskatīšanas gaitā realizē savas procesuālās tiesības sacīkstes formā, izņemot tiesvedību administratīvajās lietās.”

efektu arī vēlējas panākt), ka Latvijas tiesas pārāk “neracionāli” un neizlēmīgi rīkojas it kā pietiekoši konkrētās un skaidrās tiesiskajās situācijās (te vietā gan būtu vēlreiz piebilst, – no Vācijas, Austrijas un Šveices tiesnešu redzespunkta).

Metodoloģiski šāda nostāja tomēr varētu būt drīzāk aplama.

Šāda neliela atbildes raksta ietvaros, protams, nav iespējams aptvert visu strīdīgo jautājumu loka analīzi, tādēļ šajā rakstā minētās problēmas sīkāk tiks iztirzātas turpmāk.